

թեան հաւատացողին համար բովանդակ տիեզերքը իր կարելի ճշմարտութիւններով, բարխաւուն ու սրտառուչ, կուգայ հպելու մարդուն հոգիին: Այնպէս որ իմաստութեան որոնումը ուրիշ նկարագիր կը հագնի, երբ կը դառնայ կրօնական: Ան կը լեցուի յոյսով և ստուգութեամբ, և կը դառնայ բարոյական արարք մը, նկարագիր մը, որ քարձը է իրերու սառն ծանօթութեան: Այս պարագային իմաստութիւնը այլևս զարգարանք մը, փառասիրութիւն մը չէ, այլ այլափութիւն մը, վերածնունդ մը, լուսաւորութիւն մը, ոչ միայն գիտնալ մը, այլ բլլալ մը:

Իմաստութիւն փրկութեան միջոցաւ աւելի քան ընտանի և սրտառուչ է. իմաստութիւնը որ աստղի մը նման կը փայլի մարդոց ճակատներուն վրայ, որ պատմութեան մը նման կը հանդերձէ զմեզ, որ կը շնորհարաշխուի մեր շրթներէն գեղեցիկ պերճախօսութեան մը մէջ, ամէն մարդու յատուկ և կարելի բան մը չէ: Երկնային իմաստութիւնը որ փրկութեան երաշխիքն է, ուրիշ նկարագրով կ'իջնէ հոգիներուն: Անոր ակնարկելով է որ կ'ընէ Յակովբոս առաքեալ, ձիակ վերին իմաստութիւնն նախ զի սուրբ է, և ապա խաղաղարար, հեղ, զիւրահաւան, լի ողորմութեամբ և պտղովք բարեաց, անխիղճ, առանց կեղծաւորութեան: Դիւրին բաներ չեն ստոյնք անշուշտ սակայն բաներ են որոնք դժուար ստանալի չեն մարդոց համար:

Այդ իմաստութեան է որ քրիստոնեան պարտի հետամուտ ըլլալ և անոր հասնելու ջանալ. այդ իմաստութիւնը որ փրկութեամբ կ'արգիւնաւորուի, որ արդարութիւն ու սրբութիւն է, որ Քրիստոսն է ինքնին:

Այդ իմաստութիւնը բոլոր ժամանակներու մարդերը դարեւորով որոնեցին, հեռաւոր Հնդկաստանէն մինչև գեղազէտ հիւլէնները և մինչև բարոյախոյզ և օրէնսգէտ հռովմէացիները. և սակայն ատիկա տրուեցաւ միայն Գալիլիացի անուս ձկնորսներուն: Վասնզի ինչպէս առաքեալը կ'ընէ Աստուած յիմարութիւն նկատուած քարոզչութեամբ պիտի փրկէր աշխարհ, ու փրկեց:

Ե. Վ. Տ.

ՏԵՍԻԼ ԵՒ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Առաջին իսկ ակնարկով այս երկու հղորդը, տեսիլ և իրականութիւն, հակասական պիտի թուին իրարու: Նոյնիսկ զիրար ժխտող երկու աշխարհներ: Որովհետեւ, պիտի մտածենք որ Իրականութիւնը, մեր զգայարանքներու տակ ինկող աշխարհը, իր բոլոր երեւոյթիներով, թանձրացեալ հասկացողութիւն մըն է, նիւթը, ուրեմն անսահմանելի տեսիլով և անբացատրելի անոր կալուածներուն մէջ: Որովհետեւ տեսիլը բնագոնացական հասկացողութիւն մըն է էապէս:

Սակայն, պիտի ստիպուինք, եթէ կեանքը լաւ գիտենք ու ուզենք ճանչնալ զայն իր լինելութեան, ուժականութեան իմաստներուն մէջ, անդարդառնալ այն խորունկ աղետին որ կայ Տեսիլին և Իրականութեան մէջ: Մին անհասկնալի առանց միւսին: Իրականութիւնը ըսելով պիտի չհասկնանք լոկ նիւթական գոյացութիւն, այլ այն բոլոր իրողութիւնները որոնցմէ ներք կը թափանցէ մարդկային բանականութիւնը և հասկնալի կ'ընծայէ զանոնք: Որովհետեւ մարդն է որ — շնորհիւ իր աստուածապարզ և բանականութեան — կ'օրինաւորէ, կարգի մը մէջ իրականութիւնը, և իմաստ կուտայ անոր: Արժէք, ուրեմն նպատակ կը դնէ անոր, զայն կ'առնէ օգտակարութեան ու նաեւ բարիի, գեղեցիկի կալուածներէն ներս: Ուրիշ խօսքով զայն կը վերածէ տիեզերական կեանքի մը որ կը թաւալի բոլոր իրերուն մէջէն, հասկցուած իրեւ ճարեհրապաւն կարգաւորութիւն: Ուրեմն անբաժեկտօրէն հասկնալի գերը մարդուն բանականութեան և իր օգեկան կարողութիւններուն իրականութեան ճանաչումին համար: Իրականութիւնը մարդէն զէն զէպի դուրս ճառագայթում մըն է, անոր ներքին ապրումաւ կեանքին արտացոլում իրեւ, փոխադարձաբար ստացուած իրականութեան, իրեւ նիւթ գոյացութիւն, սպաւորութիւններէն, անոր ճառագայթում մէն: Նիւթին իրականութեան կայունութիւնը կը ստանայ բանականութեամբ լինելութեան, ուրեմն կեանքի արժանիք:

Աստուած, որ իր պատկերին համաձայն ստեղծեց մարդը, տուած եղաւ անոր իր աստուածային օտորոգելիները, զգայու, ըմբռնելու և զանոնք խորհուրդի և յետոյ ստեղծման վերածելու կարելիութիւնները, Որոնցմով մարդը պիտի բնորոշէ իր չըլաւ պատը և համաձայն իր ներքին էութեան պիտի իրադարձէ զայն: Տիեզերքը, իր բուրբ ձևերուն մէջ, իբրեւ կերպաւորում կամ արարք պայմանաւորէ Բանականութեամբ, Ու աշխարհի ստեղծագործութիւնը Մեծ Բանականութեան Մուտքն է Քառուկն ներս:

Սակայն խնդիրը չի զազրիր հոն: Զի բաւեր լոկ իրականութեան հասկացողութիւնը բանականութեան կողմէ: Այս անգամ մարդը — իրբու բանաւոր էակ — իր իմացումին սահմաններուն մէջ առնելէ վերջ իրականութիւնը, զայն կը գործածէ իրբեւ ատաղձ ստեղծագործութեան համար ուրիշ կեանքի մը, աւելի կատարեալ ու յառաջդէմ: Ու այդ արժանիք մ'է նորէն մարդէն ներս, ճշմարտութիւն մը, որուն տեսիլ անունը կուտանք:

Ամէն նոր ստեղծագործութիւն իրականութեան կառուածներուն մէջ, ըլլայ ան կրօնք, արուեստ, պետականութիւն կամ ուրիշ ունէ կարգ, կը խորացնէ իր արմատները տեսիլներու հողին մէջ: Աւելի պարզ բացատրենք: Գեղեցիկը, իբրեւ ձև, բաւ կամ ձայն, իր գոյութիւնը կ'առնէ ստեղծողին ներքին անձին մէջ: Մեծ արուեստագէտները մեծ տեսանողներ են: Անոնց հոգիին խորը կը խլտի ուրիշ իրականութիւն մը որ չի յիշար մեր զգայարաններէն: Ու այդ տարբեր իրականութիւնն է որ զգեցած հասկնալի կերպիւր կը մատուցուի յետոյ մեր զգայարաններէն: Այդ տարբեր իրականութիւնն է տեսիլը: Երգահան մը օրինակ միշտ զարկին տակն է ի կարելիութեան եղող երաժշտութեան մը: Իր ներքին աշխարհին մէջ կը փոխերի ձայներու քառն մը, որոնք կը պարզուին իր տեսիլի շնորհներով ու կ'առնեն մարմին իրեն միայն տեսանելի ձևի մէջ և ապա կը յանձնուին բոլորին: Ու այդ վայրկեանին երգահանը աստուածացած մարդն է, արարիչ, իր բնութեան իրադրո՞ղ իբրեւ: Ու բոլոր ստեղծագործութիւնները պիտի ըլլան, սովորական հոգեկիրո՞ւ համար, չըմբռնուած արարողու-

թեան մը մէջէն որուն ներշնչում պիտի ըսեն երբեմն և յաճախ խնդրութիւնն Ու ապազն Պէթհոմէնի մը աշխարհագրական մը ըլլալէ առաջ, բոլորիս բնականութեան համար հիմա հասանելի, նախ թանձրացեալ իրականութիւն մը ըլլալէ առաջ տեսիլ էր իր հոգիին մէջ: Նոյնպէս Ռօտէնի մը Վիտառոլը, նախ իր լայնախարիս կերպը կը հիմնէր անոր հոգիին պատուանդանին վրայ: Ու Տանթէին Գերտիս մէջ կը բանար իր արհաւիրքի տեսիլը: Ու ապազն ընդհանրաւորով՝ տիեզերքը, իբրեւ կարգաւորութիւն, նիւթ, բոյս, կենդանի եւ հոգի, Աստուածային հսկայ տեսիլի մը իրականացումն է: Ուրեմն ահա թէ ինչո՞ւ պիտի մտածենք այն խառնուկ աղեխին որ գիտակցուած իրականութեան և տեսիլին, ոգեկան այս ուժին միջև զոյրութիւն ունի:

Աւելի տեսիլ, տեսնելու հոգեկան կարողութիւն մը որ մարդը առնի իր ծանօթութեան արմատները խորացնելու համար նիւթին, թանձրացեալ իրականութեան մոտ թին մէջ, անկէ դուրս հանելու համար նորա ընծիւղած իրականութիւն մը, կեանքի, արժէքի իմաստին բարձրացած: Հոն ուր կը կենայ ամէն զգայութիւն և ոկիւր կ'առնէ զգայնութեան, իմացութեան ճառագայթումները: Ու մարդը կ'ըլլայ ինքզինք, կը դառնայ իր աստուածային դերին: Կը թողու երկրորդական աստիճանի մը վրայ իր մարմնայ խորժակները, աւելի յաւիտեանական, աւելի կենսատու գաղափարներու համար: Ու կ'առնէ տիեզերքէն ըզրտող աւմէն ձայն՝ ներգաղնեկութեան մը մէջ, ապա մէն շարժում ու ձև՝ գեղեցիկին, ու ամէն արարք՝ բարիքն: Ու ասոնց երկնումէն կը յառաջագայի ըմբռնուած, գիտակցուած աշխարհը՝ իբրեւ բարիքի, գեղեցիկին եւ ճշմարտի տեսիլ:

Ու ապազն՝ դիտենք երբ կեանքը, իր ամենէն արարական իրադրո՞ւթեան մէջն իսկ, պիտի գտնենք հոն տեսիլներու նախաբաններ: Կեանքը իբրեւ լինելութիւն պարտական է տեսիլին, ներքին իրականութեան: Որովհետեւ տեսիլ ունենցող մարդը, ստեղծագործող է, կեանքին կերտիլը, որ կը բարձրացնէ նախ իր կեանքը արժէքի, յետոյ՝ նոր կեանքի իրադրո՞ծիւ համար

իրեն մարդկային հոգեկան զեղեցկութիւնն անհրաժեշտ յարատեւումը Քաղաքագէտը պիտի տայ շատ բան իր անձէն իր երկրին հաւաքականութեան գալիք կեանքին համար, ու քիտոսը պիտի ծռէ իր բնական ծարանին մէջ միջորոշեցնու և հրահրութեանց սերմերով վրայ՝ յաճախ զոհելով ինքզինք, մահուան դէմ պայքարելու համար, միշտ ներքին տեսիլէ մը մղուած, ու մտքի և արուեստի մշակները պիտի առն իրենց հոգիին արժէքները՝ մէկը էջերու մէջ, միւսը քարի, ու պատատի վրայ մարդուն օգնական և ձգտումներուն առաջնորդութեամբ: Մարդը իրեն այդ շարունակողն է Աստուածային ստեղծագործական ուժին՝ կեանքին հաւաք: Ուրեմն կրնանք ըսել՝ չէ գաղաթ աշխարհի ստեղծագործութիւնը: Անոր դաժարովը պիտի մահանար կեանքը:

Ու որքան այս ճիշդ է տիեզերական կեանքին համար, նոյնքան և աւելի մարդուն հրահրական կեանքին համար: Որովհետեւ գոյութիւն ունի այս անգամ ուրիշ իրականութիւն մը, հոգեկան իրականութիւնը, վեր և իշխող քնական իրականութեան վրայ, զայն իմացող և ասորումի, բարոյական հասկացողութեան բարձրացնող իրականութիւնը: Հոգին մի է եւ նոյն մարդկային բոլոր տեսակներուն համար իբրեւ ջեղ, սեռ և գոյն: Ու ա՛յս մեկնակէտը, անելի խորունկ տեսիլներով առաջնորդուած մեծ մարդերու, մարդաբաններու, գաղափարի հարստացնողներու, ու մասնաւորապէս կրօնքի հիմնադիրներու: Իրականութիւն մը կայ անոնց խորհուրդին մէջ համամարդկային կեանքի մը, որ իրեն հոգի և սիրտ պէտք է առաջնորդուի աստուածային իր տահմանութիւն: Մարդիկ երբայրներ են Միակ Աստուծոյ մը, անվարձան և անսկիզբ կեանքին, հովանաւորութեանը տակ: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը ապրող, արոփող բիշկներն են կեանքի մէջ առնուած մարմին մը, որ պիտի քաշ իր սահմանումին, հաւանական գիտակցութեան մը լոյսին տակ: Իրեն ոգեկան իրողութիւն նոյն և ընդհանուր բարոյական մը, գերագոյն նշմարողութեան և զեղեցկին ձգտումին մէջ: Ու համարն կորստած է արդէն: Մարդիկ պնտեւել մարդիկ, մտքած են իրենց առնորդին մէջ իրենց աստուածային սահմանումը չեն մոռցածներ: Ուրեմն հաւաք

քական այդ կեանքը կոտորակուած քէններու, կռիւներու, կիրքերու, մանր հաշիւներու մոլուցքին մէջ: Ահա թէ ինչպէս զաւեն մարդիկ Բարիին, կը հայտնեն ճշմարտութեան դէմ, որովհետեւ ամէն օր կը զաւանանեն իրենց իսկական բնութիւնը իրենց մէջ: Սակայն պիտի չլռեն նշիլէ ոտս ուսածային ծայրը, ու պատմութեան համար ոտքի պիտի ելլեն նոր տեսանողներ բեկանուած արտերը ու հոգիները ի մի բերելու և մարդկային համագործակցութեան մէջ:

Քրիստոսն՝ այդ իմաստով, հոգեկան համամարդկային կեանքի մը կարեւորութեան մեծագոյն տեսանողն է: Մարդը աստուածացին է իր վարդապետութիւնը, կը բանայ նոր ճշմանապարհ մը: Ընդհանուր և նշմարողական թեւ, որ կը բղխի ուղղակի տիեզերական սկզբնական խորհուրդէն: աստուածային նախասահմանութիւնն է Սեպտ. ճամբան պիտի վերագտնել տայ մարդուն իր փութիւնը իր աստուածային պատկերը: Ու պիտի հաւամարմուն ին համաստեղծութեան մը մէջ բոլոր մարդոց որդիները, ստեղծելով երկրային գրախտ մը: Ու այս տեսիլը իրականութեան փոխարկուեցաւ աշխիւ հոգիներու մէջ: Ու քրիստոնէութեան պատմութիւնը կուտայ անունները հազար հազարաւոր տարբերութիւնը: Երկրային տեսանող պնտեւելութիւնը, առաջնորդներու քաջութեան երախտներուն առջև յորդեման, իրենց հաւատացած վարդապետութիւնը կը բանալ իրենց հոգին նոյն տեսիլներով: Կը կրկնապատկէ իրենց մէջ պատուածային այն ուժը որ կը դառնար անխորտակելի և կը ծառայէ ընդհակառակն քրիշ հոգիներուն մէջ: Աս ըրիստոնէութիւնը մարտիրոսական հերոսագործութիւններու շարք տրամադարութիւններ ունի, որովհետեւ առաւել շարժող ան կը վերաբերի մարդուն հոգեկան կեանքի էն յոգնիւ ձգտումներուն, անոր կատարելութեան, աստուածայնութեան սիւններուն: Ու անոր համար է որ քրիստոնէութիւնը կոչուած է զոհողութեան կրօնը: Արարեւքին ստացման համար, իրական կեանքին համար, պիտի գոհարեալ ունի նոյնիսկ, փնչպէս իրենց մեծ քաղաքիւրը Սալոնիկայ, բոլոր քրիստոնէութեան առաքեալները: Ու զանոնք մարդող տեսիլը պիտի հարակի իր վերստեղծութեամբ բոլոր

պատրաստ, արթուն հոգիներու մէջ, ինչպէս մարմնի կեանքը շնորհուրեան կը կարօտի հոգեկան կեանքն ալ կը կարօտի համայնածախ այն կրակին որ կը բոցիկ հոգիներէն, իրեն հաւատք խթանուած մեծ տեսիլներու հրաշքին։ Ու հրաշալի չէ՞ կեանքը միթէ, երբ զայն կ'առնենք իր անհուն զոհաբերութիւններով, գործնալ տեսիլներու ի խնդիր։

Ու այդ հրաշքը մեր ալ ազգային կեանքէն ներս։

Մեր փոքր, ու խղիւղուած ժողովուրդը որ սակայն հրաշալի հերոսացումներ կը յայտնաբերէ, իր պատմութեան կեանքին ամբողջ ընթացքին, հոգեկան մեծագոյն յաղթանակներ։ Բարոյական յաղթանակը հոս է, որ կը բացատրուի, աննուա՞՛յն հոգիին գէժ որ ֆիզիքական պարարտութեան մէջ իսկ, արցունքոտ և սակայն վճռական նայուածքով մը կը յափ մեծ տեսիլներու։

Մեր պատմութիւնը ամբողջ տեսիլներու հրաշքն է, ու մեր գոյութիւնը, մեր իրականութիւնը այդ հրաշքին արդիւնաւորումը։

Տեսիլի մը մէջէն քրիստոնեայ կը դառնայ շայտաւոր, ու տեսիլով մը դարձնաւ՝ իր Երազմուտի մէջ կը ստանայ ինքնուրոյն ոճ ու ներդաշնակ գեղեցկութիւն, հայ հողին մէջէն արձակուած գէպի երկինք իրեն սիրոյ աղբւրս, հաւատքի ելարան աստուածային արժէքներով, տեսիլ մը դարձնալ սկիզբ մեր գրականութեան։ Ստեղծարարներ կը վառեն հոգիները Ղեւոնդներու, Վարդաններու մեր բոլոր պատմութեան ընթացքին, որոնք իրենց անձը սղջակի գեղեցիկ ի խնդիր մեր հոգեկան յաղթանակներուն։

Տեսիլը և իրականութիւնը, թափանց միայն անիրազեկի կը մնայ միւսը։ Տեսիլ չունենցող ժողովուրդներ կը նմանին աչք չունենցող մարդերու, իսկ կողմնացոյց չունենցող նաւապետին, մօռթ հորիզոններուն գէժ, ծովի անհունութեան վրայ։

Յետոյ Աստուած իր սքանչելիքները մարդոց կը յայտնէ նախ տեսիլներով, բոլոր մեծ ճշմարտութիւնները, որոնք յետոյ մարմին և իրականութիւն կը փայտին։ Նախ տեսիլներ են մեծ մարդաց և փոքր մարդոց, ներս մտքին ու հոգիին մէջ։ Մեր գեղեցիկ տիեզերքն անգամ լի Աստուծոյ մտքին

մէջ նախ տեսիլք մը, երազ մըն էր անտարակոյս։

Պատմութեան մեծ հորիզոնները, մարգարէները և առաջնորդները, Մովսէս, Եղիան, Մեսրոպ, Լուսաւորիչ, և Էսփան իրենց մեծ գործը իրացնելէ առաջ, անոր մտածածը պատկեր ունեցան եւ ապա մարմին առին նոյն։ Իրականութիւնները արդէն մեծ տեսիլներ չէին էն առաջ մեծ մարդոց հոգիին մէջ։ Մեր ժողովուրդը անտարակոյս գիտէ թէ մեծ տեսիլքի մը՝ որուն առջինները կը կանխեն զինքը, արժեւորելու համար յետոյ իր գործին ու ապրումները։

Պատմութիւնը անհատներու, նոյնպէս ժողովուրդներու և անոնցմով երաշխաւոր մարդկութեան համար միշտ ներկայ է իրականութիւն մը և զայն կեանքի վերածող, գէպի իր սահմանումը առաջնորդող տեսիլը։ Կեանքը պիտի դադրի մէկուն կամ միւսին պակասէն։ Այնքան սերտօրէն և նոյնք զօգուած են իրարու, ինչպէս մեր մարմնոյն մեք հոգին, այգիներ իրենց տեսողութիւնը։ Եւ սակայն տեսիլն է որ կը շնչաւորէ, կ'ոգեզինէ, աննուա՞՛կը դարձնէ իրականութիւնը, կը գեղեցկացնէ եւ կը բարոյականացնէ ամէն արարք ու ձեւ և իրեն արեւ կը ճառագայթէ կեանքի բոլոր կերպերով։ Իրօքները մարդոց ճամբաներուն մեծ տեսիլներն են և աստուածները՝ մարմնաւորութիւնը անոնց։

ԱՄԱՐԵՆ ՎՐԻՔ.

